

KOMUNIKAT W SPRAWIE PAPIERNI KACZORKI

Badania ksiąg Urzędu Stanu Cywilnego parafii rzymskokatolickiej Józefów Ordynacki spowodowały ujawnienie nieznaney w literaturze przedmiotu papierni w Kaczorkach. Kluczem do rozpoczęcia poszukiwań w tym kierunku był akt chrztu spisany 12 listopada 1865 roku. Znajdujemy tam informację, że tegoż dnia odbył się chrzest Karoliny, córki Augusta Kolmana, lat 27, stolarza z Hamerni, i Marceliny z Kamińskich, lat 23. Świadcami tej uroczystości byli Józef Nahajski, kowal z Józefowa, lat 35, i Maciej Makowski, „papiernik z Kaczorek, lat 63”¹.

Działania mające na celu zlokalizowanie Kaczorek doprowadziły do ustalenia na podstawie *Tabeli Miast, Wsi, Osad Królestwa Polskiego*, że miejscowość znajdowała się w województwie lubelskim, obwodzie i powiecie zamojskim². Tę samą lokalizację teje miejscowości odnajdujemy w *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego*, który podaje, że „Kaczorka albo Kaczorki, wieś i folwark...” położone były w powiecie zamojskim, gminie Krasnobród³. Podobnie też lokalizację Kaczorek wymienia *Przewodnik po Królestwie Polskim*, określając, że położone są w guberni lubelskiej, powiecie zamojskim, gminie Krasnobród⁴. Ewentualne wątpliwości co do istnienia innej osady o tej samej nazwie rozwiewa fakt, że wszystkie z wymienionych źródeł zawierają tylko jedną nazwę takiej miejscowości na terenie ziem polskich.

Próba lokalizacji Kaczorek na podstawie źródeł kartograficznych z XIX w. nie przyniosła rezultatów. Współczesne opracowania kartograficzne oraz powszechnie stosowane nazewnictwo przypisują tej miejscowości nazwę Kaczórki, trudno jest też dociec, kiedy doszło do zmiany nazwy. Mapa, która posłużyła do lokalizacji Kaczorek, upewnia nas jednak, że jest to ta sama miejscowość, jaką wymieniają dziewiętnastowieczne opracowania⁵. Przemawia za tym fakt, że wokół Kaczórek występują nazwy osad figurujących w aktach USC parafii rzymskokatolickiej Kra-

---

¹ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej APL), Akta USC par. rzymskokatolicka, Józefów Ordynacki, mikrofilm nr 395572-395583, rok 1865, akt chrztu nr 178.

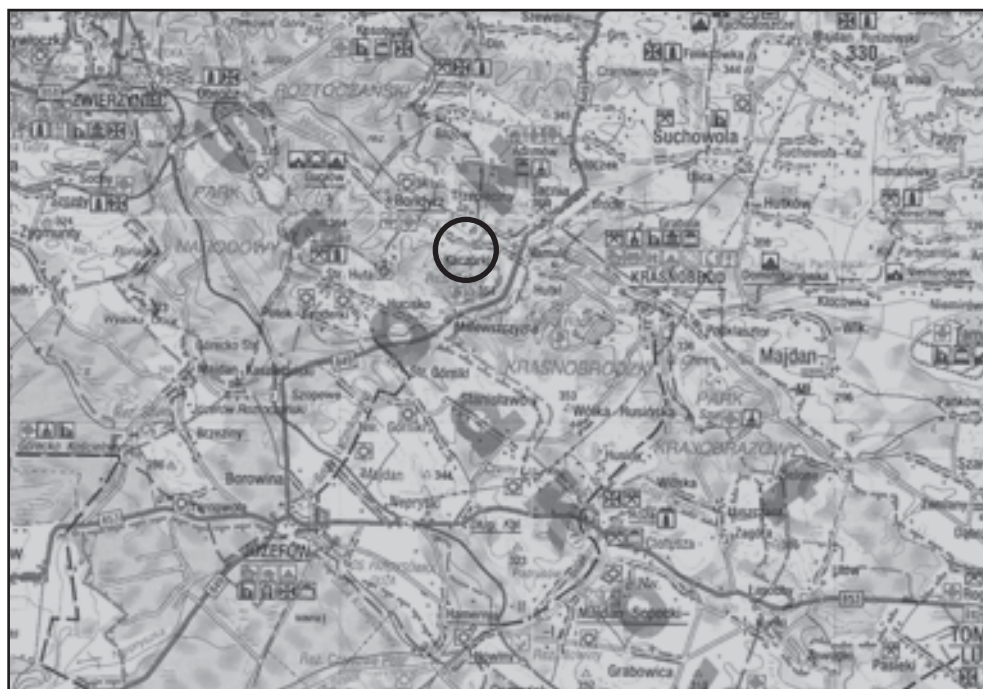
² *Tabela Miast, Wsi, Osad Królestwa Polskiego*, t. I, Warszawa 1827, s. 188.

³ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. III, Warszawa 1882, s. 656.

⁴ *Przewodnik Po Królestwie Polskim*, pod red. A. Bobińskiego i J.M. Bazewicza, t. I, Warszawa [b.r.], s. 235.

⁵ Od Kraśnika do Lwowa Roztocze mapa topograficzno-turystyczna, skala 1:2 000 000, redaktor wydania Juliusz Uliasz, Wojskowe Zakłady Kartograficzne Warszawa 2002.

snobród. Przykładem takiej miejscowości jest wieś Bondyrz widoczna na prezentowanej mapie.

Fragment mapy *Od Kraśnika do Lwowa* pokazujący lokalizację Kaczórek

Pierwszą wskazówką sugerującą istnienie papierni w Kaczorkach może być akt chrztu syna młynarza ze wspomnianej już wsi Bondyrz, spisany dnia 28 września 1864 roku. Jednym ze świadków występujących w tym dokumencie był Władysław Machowski, „mechanik lat 24 zamieszkały w Kaczorkach”⁶. Pierwsza natomiast informacja stwierdzająca obecność papiernika w Kaczorkach pochodzi z aktu małżeństwa spisanego dnia 15 listopada 1864 roku⁷. Według tego dokumentu Augustyn Kolman, kawaler „...urodzony we wsi Hamerni i tamże z profesji jako papiernik utrzymujący się i zamieszkały...”, zawarł związek małżeński z Marceliną Kamińską, która jest „...przy matce w wsi Kaczorkach zamieszkała”.

Obecność Kolmana w Kaczorkach była – jak można sądzić – dość krótka, gdyż jak informuje nas akt chrztu jego córki, już w listopadzie 1865 r. przebywał w Hamerni. Potwierdzenie jego obecności w tej papierni odnajdujemy następnie 25 sierp-

⁶ APL, Akta USC par. rzymskokatolicka, Krasnobród, mikrofilm nr 394276-394281 I, rok 1864, akt chrztu nr 342.

⁷ APL, Akta USC par. rzymskokatolicka, Krasnobród, mikrofilm nr 394276-394281 I, rok 1864, akt małżeństwa nr 92.

nia 1867 r., kiedy to zgłosił akt chrztu syna Jana, urodzonego również z żony Marceliny⁸.

Kolejną postacią określoną jednoznacznie jako „...papiernik we wsi Kaczorkach zamieszkały...” jest Jan Szpak, lat 34, który dnia 20 grudnia 1866 r. zgłosił akt chrztu córki Feliksy Ewy, urodzonej z Justyny z Rezyngierów, lat 27⁹. W przypadku tego papiernika można stwierdzić, że jego droga zawodowa związana była wcześniej również z papiernią w Hamerni. Obecność Szpaka odnotowano w aktach parafii Józefów Ordynacki, na terenie której znajdowała się Hamernia w latach 1858–1865. Uczestniczył tam jako świadek w aktach chrztów i zgonów pracowników papierni oraz zgłaszał akty chrztów swoich dzieci¹⁰. Związek tego papiernika z ośrodkiem papierniczym w Hamerni oraz środowiskiem tamtejszych pracowników potwierdza również to, że jego żona pochodziła z Rezyngierów, którzy byli także pracownikami papierni Hamerskiej, a ich obecność w tejże miejscowości akta USC odnotowały w latach 1840–1858¹¹.

Papiernikiem, który przeniósł się z Hamerni do Kaczorek, był także Franciszek Bartz. Informuje nas o tym akt zgonu jego syna. Dowiadujemy się z niego, że dnia 30 grudnia 1867 r. zmarł Władysław Bartz, „...pół roku mający urodzony we wsi Hamerni syn Franciszka i Katarzyny z Prosińskich małżonków Bartz papierników w Kaczorkach zamieszkałych”¹². Potwierdzenie poprzedniego miejsca zamieszkania Barta w Hamerni możemy znaleźć w aktach USC Józefów Ordynacki, gdzie odnotowano, że dnia 20 kwietnia 1865 r. zgłosił on akt chrztu syna Władysława. Można też stwierdzić, że Bartzowie byli dość długo związani z papiernią w Hamerni. Pierwszy wpis w aktach parafii Józefów Ordynacki dotyczący tej rodziny pochodzi bowiem z 15 czerwca 1827 r. i dotyczy zgonu Fryderyka Ludwika Bartz, syna Wernera Ludwika, „...profesji papierniczej we wsi Hamernia zamieszkałego...”¹³.

Znacznie mniej o związku z zawodem papiernika można obecnie powiedzieć odnośnie do Wacława Matzki. Dnia 8 marca 1868 r. zgłosił akt chrztu syna Jana, urodzonego z Marianny z Lechońskich, lat 44. Został on wtedy określony jak „...
8 APL, Akta USC par. rzymskokatolicka, Józefów Ordynacki, mikrofilm nr 393584-393505, rok 1867, akt chrztu nr 108.
9 APL, Akta USC par. rzymskokatolicka, Krasnobród, mikrofilm nr 394281 II – 394286, rok 1866, akt chrztu nr 421.
10 APL, Akta USC par. rzymskokatolicka, Józefów Ordynacki, mikrofilm nr 376203-376212, rok 1858, akt zgonu nr 7; rok 1859, akt chrztu nr 132; rok 1862, akta chrztów nr 73, 117; rok 1863, akt zgonu nr 122; rok 1865, akt chrztu nr 83, akt zgonu nr 5.
11 WAP Lublin, Akta USC par. rzymskokatolicka, Józefów Ordynacki, mikrofilm nr 376182-376194, rok 1840, akt chrztu nr 18, 87; rok 1841, akt chrztu nr 172; mikrofilm nr 376194-376203, rok 1847, akt chrztu nr 68, akt zgonu nr 62; rok 1851, akt zgonu nr 123; mikrofilm nr 376203-376212, rok 1853, akt chrztu nr 23, akt zgonu nr 174; rok 1855, akt zgonu nr 5; rok 1858, akt zgonu nr 7.
12 APL, Akta USC par. rzymskokatolicka, Krasnobród, mikrofilm nr 394281 II – 394286, rok 1867, akt zgonu nr 228.
13 APL, Akta USC par. rzymskokatolicka, Józefów Ordynacki, mikrofilm nr 376166-376182, rok 1827, akt zgonu nr 109.

papiernik we wsi Kaczorkach zamieszkały lat 48...¹⁴. Kolejną i ostatnią informację o tej rodzinie znajdujemy w akcie zgonu Jana Matzki, syna Waclawa i Marianny, spisany 15 lipca 1868 r., w którym to oboje małżonkowie określani zostali jako „...listownicy żyjący w Kaczorkach”¹⁵.

Na tym dokumencie kończą się wpisy w aktach USC potwierdzające obecność papierników w Kaczorkach. Można więc zakładać, że papiernia zaprzestała działalności. Zidentyfikowane postaci papierników tego zakładu w liczbie 5 osób występujące w aktach USC w latach 1864–1868 nie stanowią imponującej rzeszy pracowników. Jest natomiast rzeczą charakterystyczną, że obsługę tej papierni w pewnej części stanowili pracownicy pobliskiej Hamerni, którzy przenieśli się do Kaczorek. Zaliczeni do nich bez najmniejszej wątpliwości mogą być: Justyna i Jan Szpak oraz Franciszek Bartz. Problematycznym wydaje się natomiast dłuższy pobyt w Kaczorkach Augustyna Kolmana. Nie udało się ustalić pochodzenia Macieja Makowskiego i Waclawa Matzki.

Postać Władysława Machowskiego, nazwanego w dokumencie USC mechanikiem zamieszkałym w Kaczorkach, można łączyć z papiernią, gdyż taki zawód kojarzony z papiernią występuje w literaturze przedmiotu. Jest również rzeczą charakterystyczną, że postać ta pojawiła się w wymienionej miejscowości najwcześniej, bo już w 1864 r., a po niej występują dopiero nazwiska papierników. Może to sugerować, że Machowski był pierwszym organizatorem – budowniczym papierni.

Wątpliwym wydaje się odnalezienie znaków wodnych stosowanych przez tę papiernię. Powody wydają się proste. Zakład funkcjonował prawdopodobnie przez 4 lata. Papieru, który być może wtedy wyprodukowano, było stosunkowo niewiele. Ponadto – jak wskazują dotychczasowe doświadczenia – już w latach czterdziestych XIX w. zaczęły zanikać obrazowe formy filigranów, pozostawały natomiast napisy lub pojedyncze symbole lub litery¹⁶. Zidentyfikowanie natomiast papieru tylko po pojedynczych literach staje się rzeczą wręcz niemożliwą.

Zagadką dotychczas nierozwiązaną pozostaje pytanie, dlaczego w tak niewielkiej odległości od Hamerni pojawiła się nowa papiernia? Według prezentowanej wyżej mapy odległość między obydwooma miejscowościami w linii prostej wynosi tylko 12 km. Można by postawić hipotezę, że skoro Kaczorki nie należały do Ordynacji Zamojskiej, ich właściciele, próbując podnosić rentowność gospodarczą, inwestowali w produkcję pozarolniczą, między innymi także w produkcję papierniczą. Pewnym poparciem tej hipotezy może być praca Józefa Niedźwiedzia¹⁷. Dowiadujemy się

¹⁴ APL, Akta USC par. rzymskokatolicka, Krasnobród, mikrofilm nr 394281 II – 394286, rok 1868, akt chrztu nr 92.

¹⁵ APL, Akta USC par. rzymskokatolicka, Krasnobród, mikrofilm nr 394281 II – 394286, rok 1868, akt zgonu nr 147.

¹⁶ J. Siniarska-Czaplicka, *Papiernie na ziemiach środkowej Polski w latach 1750–1850* [w:] „Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej”, t. XXVIII: *Studia do Dziejów Rzemiosła i Przemysłu*, t. VI, Wrocław – Warszawa — Kraków 1966, s. 214.

¹⁷ J. Niedźwiedź, *Leksykon historyczny miejscowości dawnego województwa zamojskiego*, Zamość 2003, s. 208.

z niej, że miejscowość powstała pod koniec XVIII lub na początku XIX w. w dobrach krasnobrodzkich. Jej założycielem był Antoni Fortunat Tarnowski. Około 1845 r. istniejąca we wsi karczma uzyskała patent na dalszy handel alkoholem, a właścicielem miejscowości był wtedy Jan Amor Tarnowski. Natomiast w 1880 r. Kazimierz Fudakowski wybudował we wsi tartak napędzany maszyną parową o mocy 16 KM i zatrudnił 8 pracowników. Przy tartaku została utworzona gontarnia o produkcji rocznej wynoszącej 600 tys. sztuk w 1885 r. i zatrudniająca 9 pracowników.

Papiernia w Kaczorkach jest przykładem nieznanego wcześniej w literaturze przedmiotu zakładu funkcjonującego w Lubelskiem w XIX wieku. Prowadzone obecnie badania wskazują na potrzebę kontynuowania prac zmierzających do odkrycia funkcjonowania innych czerpalni lub zakładów papierniczych działających między Wisłą a Bugiem w dziewiętnastym stuleciu.

Prowadzone wcześniej kompleksowe badania dotyczące papiernictwa na ziemiach środkowej Polski w latach 1750–1850 terytorialnie obejmowały obszar powstałego w 1815 r. Królestwa Polskiego. Na obszarach między Wisłą a Bugiem stwierdzone zostało wtedy funkcjonowanie w XIX w. tylko 5 czerpalni, podczas gdy na pozostałych ziemiach zidentyfikowano w tym samym czasie aż 65 papierni¹⁸. Wydaje się rzeczą mało prawdopodobną, aby na tak dużym stosunkowo terytorium, obejmującym obszary na wschód od Wisły, prowadziło działalność tak niewiele papierni, podczas gdy pozostałe ziemie Kongresówki miały aż tak duże ich nasycenie.

THE ANNOUNCEMENT ABOUT KACZORKI PAPER MILL

Summary

The research concerning decadent period of paper handicraft on the Vistula eastwards area, helped to find new location of paper mills that were not known before.

One of them was Kaczorki paper mill located close to Zamość. Files of Urząd Stanu Cywilnego of the Roman catholic parish in Krasnobród are the testimony of that fact. Basing on them, it is proved that between 1864 and 1868 Władysław Machowski „a mechanic” and 7 papermakers Augustyn Kolman, Jan Szpak, Katarzyna and Franciszek Bartz, Władysław Matzka, Marianna and Maciej Makowski lived there. Most of these papermakers moved to Kaczorki from the Hamernia paper mill that belonged to Ordynacja Zamoyska.

At present, lack of information about Kaczorki in other sources especially from sixth and seventh decade of nineteenth century, make impossible to execute the characteristic of the local paper mill. However, it is possible to advance a hypothesis that

---

¹⁸ J. Siniarska-Czaplicka, *Papiernie na ziemiach środkowej Polski...* [16], mapa – s. 127, Tabela nr 2.

to increase economic profitability, the owners of the estate, decided to invest in non-agriculture production.

The research of J. Niedźwiedź proves that way of thinking. He claims that in 1880, in Kaczorki (that were not a part of Ordynacja), a sawmill equipped with a steam machine was built. In addition, in 1885 shingle factory, employing 9 people, was opened as well.

So following the hypothesis about the aspiration to industrialize Kaczorki allows to believe that the paper mill was established and was the earliest attempt to start development of the estate.

Translation
Maja Mejsner

KURZBERICHT ÜBER DIE PAPIERMÜHLE KACZORKI

Zusammenfassung

Die Forschungen zu der späten handwerklichen Papierherstellung auf den Gebieten östlich der Weichsel führten zur Entdeckung neuer, in der Fachliteratur bisher unbekanntem Papiermanufakturen.

Eine davon ist die Papierfabrik in Kaczorki, in der Nähe von Zamość. Davon zeugen die Akten des Standesamtes der römisch-katholischen Pfarrgemeinde Krasnoblód. Auf deren Grundlage kann man feststellen, dass in den Jahren 1864–1868 Władysław Machowski „Mechaniker“ und 7 Papiermacher Augustyn Kolman, Jan Szpak, Katarzyna und Franciszek Bartz, Władysław Matzka, Marianna sowie Maciej Makowski dort ansässig waren. Die meisten dieser Papiermacher zogen nach Kaczorki von einer Papierfabrik in Hamernia im Zamoyski-Majorat.

Der jetzige Mangel an Information über andere Quellen zu dieser Ortschaft aus der Zeit der sechsten und siebten Dekade des 19. Jahrhunderts macht es unmöglich, das Werk in Kaczorki näher zu charakterisieren. Man kann allerdings die Hypothese aufstellen, dass die Grundbesitzeigentümer zur Steigerung der Rentabilität in einer nicht landwirtschaftliche Produktion invertierten. Beweis dafür sind die Ergebnisse der Forschungen von J. Niedźwiedź. Er kam zu der Feststellung, dass 1880 in den zum Majorat nicht gehörenden Kaczorki ein Dampfsägewerk und 1885 eine Dachsindelerei mit 9 Mitarbeitern erbaut wurden.

Die Annahme der angestrebten Industrialisierung von Kaczorki lässt die Schlussfolgerung aufrechterhalten, dass die Papierfabrik tatsächlich funktionierte und ein der frühesten Versuche war, den Grundbesitz wirtschaftlich zu beleben.

Übersetzt von
Janusz Mrówka